

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA
ADABIYOTI UNIVERSITETI

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”**

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
ANJUMANI TO‘PLAMI

Toshkent
2024-yil, 17-aprel

UO‘K 82.09:801.73

KBK 83.3

“O‘zbek filologiyasi: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari [Матн] / — Toshkent: “Anorbooks”, 2023. — 360 b.

Mas’ul muharrir:

Q.Yo‘ldoshev
pedagogika fanlari doktori, professor

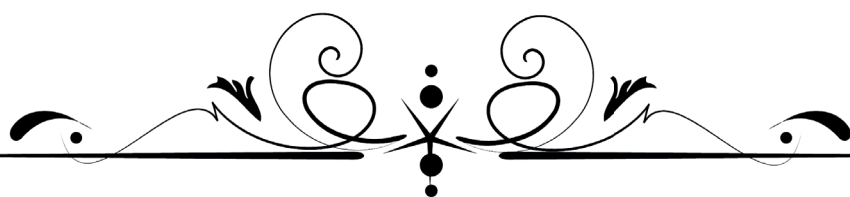
Tahrir hay’ati:

Rahmonova Sh.,
filologiya fanlari doktori, dotsent;
Matyoqubova T.,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Ahmedov H.,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Jabborova M.,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Madaminova M.,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Dedaxonova M.,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Nazarova D., katta o‘qituvchi;
Maqsudov H., o‘qituvchi;
Oripova M., o‘qituvchi;
Muhammadaliyeva Sh., o‘qituvchi;
Berdiyeva D., o‘qituvchi.

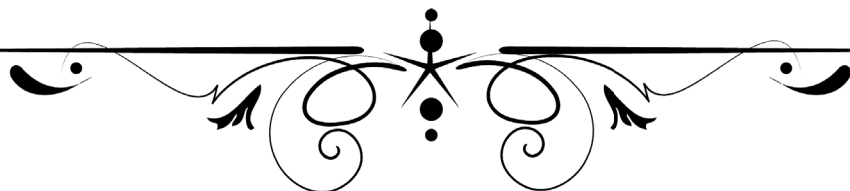
Ushbu to‘plam Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti “Ona tili va adabiyot ta’limi” fakulteti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasidan “O‘zbek filologiyasi: muammo va yechimlar” mavzusida 2024-yil 17-aprelda o‘tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallaridan tashkil topgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin.

ISBN: 978-9943-8958-5-0

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI MASALALARI

Aspekt terminlari sifatida nafaqat alohida otlar, balki otli birikma ham ajratilsa, keyin ot so'z birikmasining uzunligini aniq aniqlash uchun qo'shimcha belgilardan foydalanish kerak. Kontekst chastotasi bilan iboraning paydo bo'lish chastotasini baholaydigan kontekstli xususiyatlar eng ko'p qo'llaniladi. Bunday belgilar nominal guruhning chegaralarini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa. Matnlarning avtomatik hissiyotlarini tahlil qilish vazifasi murakkab muammodir. Hissiyotlarni tahlil qilishning mashhur va ommalashgan turi bu — aspekt(jihati)ga asoslangan tahlildir. Matnlarni avtomatik tahlil qilishning dastlabki natijalarini muhandislik-linivistik yondashuv asosida ham, mashinani o'rganish usullari asosida ham tezda olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Girolami M., Kab'an A. On an equivalence between PLSI and LDA // SIGIR'03: Proceedings of the 26th annual international ACM SIGIR conference on Research and development in informaion retrieval. — 2003. — Pp. 433—434.
2. Lee S. S., Chung T., McLeod D. Dynamic item recommendation by topic modeling for social networks // Information Technology: New Generations (ITNG), 2011 Eighth International Conference on. — IEEE, 2011. — Pp. 884—889.
3. Wang C., Blei D. M. Decoupling sparsity and smoothness in the discrete hierarchical Dirichlet process // NIPS. — Curran Associates, Inc., 2009. — Pp. 1982—1989.
4. Mikolov T., Sutskever I., Chen K., Corrado G., Dean J. Distributed representations of words and phrases and their compositionality // CoRR. — 2013. — Vol. abs/1310.4546.
5. Asuncion A., Welling M., Smyth P., Teh Y. W. On smoothing and inference for topic models // Proceedings of the International Conference on Uncertainty in Artificial Intelligence. — 2009. — Pp. 27-34.
6. Воронцов К. В., Потапенко А. А. Регуляризация вероятностных тематических моделей для повышения интерпретируемости и определения числа тем // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции "Диалог" (Бекасово, 4—8 июня 2014 г.). — Вып. 13 (20). — М: Изд-во РГГУ, 2014. — С. 676—687.
7. Rahman M. Search engines going beyond keyword search: A survey // International Journal of Computer Applications. — August 2013. — Vol. 75, no. 17. — Pp. 1—8.
8. Mimno D., Hoffman M., Blei D. Sparse stochastic inference for latent Dirichlet allocation // Proceedings of the 29th International Conference on Machine Learning (ICML-12) / Ed. by J. Langford, J. Pineau. — New York, NY, USA: Omnipress, July 2012. — Pp. 1599—1606.
9. Koltcov S., Koltsova O., Nikolenko S. Latent Dirichlet allocation: Stability and applications to studies of user-generated content // Proceedings of the 2014 ACM Conference on Web Science. — WebSci'14. — New York, NY, USA: ACM, 2014. — Pp. 161—165.
10. Marchionini G. Exploratory search: From finding to understanding // Commun. ACM. — 2006. — Vol. 49, no. 4. — Pp. 41—46.

BUGUNGI KUNDA PIKTOGRAMMALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Shoxida Quraqova,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada piktogrammalarning bugungi kundagi o'rni, ahamiyati va ma'nolarini o'rganish, insonlar hayotida ma'lumot almashish va izoblash jarayonlarida juda foydali va samarali ekanligi haqida asosli ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy dunyo, piktogramma, tasvir, aloqa vositasi, semiotika.

Bugungi kunda piktografik yozuvlar dunyo bo‘ylab universal bo‘lishi va har qanday til va madaniyatlarga mos kelishi sababli, ularning ijtimoiy ahamiyati va ko‘plab sohalarda o‘rnatilishi keng tarqaldi. Ular vizual kommunikatsiyada yoki ko‘rsatish va tushuntirishda qulay va yetarli bo‘ladi va ko‘p til bilishni talab etmaydigan insonlar orasida xabar almashish imkonini beradi.

Piktogramma - buyum, predmet, joy yoki tushunchani tasvirlash orqali ifodalovchi belgi. Belgilar-ga asoslangan bu yozuv tizimi piktografiya deb ataladi. Qadimda aloqa vositasi sifatida foydalanilgan piktogrammalar mixxat va ieroglif yozuvlarida uchraydi. Xet va Urartu yozuv tizimlari piktografikdir. Misr sivilizatsiyalarida uchraydigan ieroglif yozuvlari piktogrammalarining asosini tashkil qiladi. Milod-dan avvalgi 15000-yillarda bizgacha yetib kelgan eng qadimgi g‘or rasmlarida odamlar ko‘rgan narsala-rini idrok etish orqali g‘or devorlariga chizganlar [Berger, 2005: 50].

Qadim zamonlardan to hozirgi kungacha aloqa vositasi sifatida foydalanilgan piktogrammalardan turli maqsadlarda foydalanilgan. Qadimda asosan aloqa vositasi sifatida foydalanilgan piktogramma-lar hozirgi kunda iqtisodiyot, savdo, siyosat va hokazolarda aloqa vositasi sifatida qo‘llaniladi. Dastlab 50 ta ramz belgilari texnologiyasini hayotga tatbiq etishda namuna ko‘rsatayotgan Amerika Grafika san‘ati instituti (AIGA) va Qo‘shma Shtatlar Transport departamenti (DOT) bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan. Bugungi kunda bu belgilar standartlashtirilgan va aeroportlar, vokzallar, jamoat binolari, ho-jatxonalar, eskalatorlar va paromlarda qo‘llaniladi.

AIGA/DOT belgilarining dizayni bilan bir qatorda, u yaxshi marshrutlash talab qilinadigan joylar uchun ko‘plab qo‘shimcha belgilarni ishlab chiqdi. AIGA orqali standart holga kelgan ushbu tasviriy bel-gilar piktogrammalarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi [Gibson, 2009: 21]. Yuqorida aytib o‘tilgan tadqiqotlardan tashqari, 1991-yilda “Atrof-muhit grafik dizayn assotsiatsiyasi” (SEGD) transport belgilar-ini 108 ta yangi dizayn bilan yakunladi. Ular bugungi kunda bog‘lar va yashil hududlarda ham qo‘llaniladi.

Bundan tashqari, xalqaro standartlashtirish tashkiloti ISO (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) jamoat joylarida ishlatiladigan belgilarni standartlashtirish bo‘yicha ish olib bordi. Ushbu piktogramma to‘plamlari endi avtomobil yo‘llari, aeroportlar, hayvonot bog‘lari, muzeylar va kasalxonalar kabi ja-moat joylarida qo‘llaniladi. Davlat muassasalarida yangi piktogrammalar yaratilganda, hamma tomoni-dan qabul qilinadigan dizaynlar yaratiladi. Hamma uchun maqbul bo‘lgan bir qator piktogrammalarni ishlab chiqish dizaynerlarning dizaynni sinab ko‘rishlari, tadqiq qilishlari, ishlab chiqishlari, o‘qitishlari va amalga oshirishlariga bog‘liq.

Yuqorida sanab o‘tilgan namunaviy ishlanmalarni hisobga olgan holda, Piktogrammalar; tibbiy-ot, transport, kompyuterlar va boshqalarni ifodalovchi bo‘shliqlarda foydalanish orqali kundalik hayo-timizning bir qismini tashkil qiladi, chunki “belgilangan shaklda” ular joylarni, yo‘nalishlarni, harakatlar-ni, real dunyodagi harakatlarga (shahar, yo‘l va boshqalar) cheklovlarni, shuningdek, virtual hayot ichidagi harakatni ko‘rsatadi.

Piktogrammaning bugungi kundagi tasirini quyidagicha umumlashtirish mumkin: piktogramma yorliqdan yaxshiroq va matnni o‘qishdan ko‘ra tasvirni tanib olish osonroq. Ushbu sharh tilshunoslik, psixologiya va semiotikaning piktogrammalarining dizayni va haqiqiyliqi, tushunish va ulardan foydala-nish bo‘yicha nazariy va empirik tadqiqotlarini o‘z ichiga oladi. Turli usullar orasida gomogenlashtirish va dizayn vositalari sifatida tasniflash va piktogramma taksonomiyalarini yaratishga urg‘u beradi, [Amer-ika Grafika San‘ati Instituti, Amerika Qo‘shma Shtatlari Transport Departamenti, Symbol Signs. 1993, (14.01.2022)].

Hozirgi kunda ham piktogrammalar ko‘p joyda ishlatiladi, shu jumladan:

Transport va navigatsiya: Piktogrammalar ko‘p mamlakatlar va shaharlar bo‘yicha transport xizmatlarida yoki ko‘chada yo‘l yo‘riqnomalari, oldingi qadam o‘rinlari, eng muhim joylar va afzalliklar haqida ma’lumotlarni taqdim etish uchun foydalaniladi. Masalan, mashinaning yaqinlashishi, to‘xtab turish joyini yoki avtobus o‘rnatish joyini ko‘rsatishda.

Xizmat ko‘rsatish sohalari: Restoranlar, kasalxonalar, sayohatchilar markazlari va boshqa ommaviy joy-lar xodimlarini yo‘naltirish uchun, piktogrammalar ishlatiladi. Bu hammomlar, tuvaletlar, shartnoma mas-kanlari va boshqa hududlar uchun bo‘lib, har bir joy uchun tasvir ko‘rinishida turli matnlar qo‘llaniladi.

Xavfsizlik: Piktogrammalar xavfsizlik xizmatlarida va ko'chada turli xavfsizlik qoidalarini ko'rsatishda ishlatiladi. Ular juda ko'p turdagi xavfsizlik signalizatsiyalari, qo'yish, yengilma yoki turli huquqiy ruxsatlar haqida ma'lumot berish uchun qo'llaniladi.

Tez-tez ko'rish va tarqatish: Piktogrammalar bazan ko'p vazifali joylarda, masalan, do'konlar, mehmonxonalarda, aviakompaniyalarda va boshqa joylarda, har bir bo'limda qayerda nima bo'lganini yoritish uchun ishlatiladi.

Piktogrammalar odatda oddiy va universal bo'lib, turli tillar va madaniyatlar orasida farqli emas. Ular global doimiy hayotda har xil insonlarga ma'lumot olib yetkazish uchun yordamchi bo'lib, matnning tushunchalarini tuzatishga yordam beradi. Bu esa har xil tillar bilan gaplasha olmaydigan yoki matnni o'qiy olmaydigan kishilarga foydali bo'ladi.

Piktogrammalar xususan quyidagi muammolarni hal qilishda yordam beradi:

Barqarorlik: Piktogrammalar universaldirlar, shuningdek, tarqalgan muammolar uchun to'g'ri, qulay va oddiy hal qilishga yordam beradi. Misol uchun, bir kichik quyidagi ma'lumot yoki yo'l yo'riqnomasi juda ko'p turdagi insonlar uchun qulay va yengilmasdir.

Tilni ko'rib chiqish: Piktogrammalar matnning o'rniga o'xshash bo'lib, har xil tillarni bilgan va bilmagan insonlar uchun qulaydir. Shuning uchun, ular turli mamlakatlarda va madaniyatlarda yaxshi qabul qilinadi.

Tez yetkazish: Piktogrammalar o'qitish va tushuntirishni oson qilish uchun ma'lumotni juda tezkor yetkazib beradi. Ularning yoritilishi va ma'no anglatishi, konxona ishchlari va ta'lim tizimini oson tashkil qilishni qulaylashtiradi.

Aniqlik va moslashuvchanlik: Piktogrammalar oldingi qadamni aniqroq ko'rsatishda yordam beradi. Ularning keng qo'llanilishi, ma'lumotni yoritish va qabul qilishda moslashuvchan bo'lmashliklari uchun yordam beradi.

Madaniy aloqalar: Piktogrammalar til, milliy va madaniy aloqalar ustida bo'lmay, har xil insonlar uchun mos yordamchilardir. Ularning oddiy va ko'p xil ishlatilishi, o'zaro bog'liqlikni ko'paytiradi va munosib hissiyotlar yaratadi.

Brending va tarqalgan xizmatlar: Kompaniyalar va tashkilotlar o'zlarining piktogrammalarini yaratib, ular xizmatlarini reklama qilish va o'zlarining brendlarini taqdim etishda ishlatishadi. Bu, turli modellar, xususan reklama kampaniyalarida yoki yangiliklarni taqdim etishda ishlatiladi.

Shuningdek, tezkor fikr yaratish, qo'llab-quvvatlash, ma'lumotlarni yoritish va tushuntirishning oddiy va aniqlik bilan amalga oshirilishi uchun piktogrammalar juda muhimdir. Kundalik hayotda odatda har bir kishi tomonidan qo'llaniladigan ushbu piktogramma va belgilardan tashqari, jamiyatning turli qatlamlariga, masalan, turli kasbiy guruhlariga murojaat qiladigan piktogrammalar va belgilar ham mavjud. Ushbu piktogrammalar va belgilar faqat bir xil professional guruhdagi odamlarga murojaat qiladi va faqat o'sha jamoa tomonidan qo'llaniladi. Misol uchun, chet tilini bilmasa, zavodda mashinadan foydalanish mumkin bo'lmaydi. Biroq, butun dunyo bo'ylab bir xil professional guruhlar tomonidan universal ishlatiladigan mashinadagi belgilar nimani anglatishi ma'lum bo'lsa, barcha muammolar bartaraf qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, piktogrammalar bugungi dunyoda tezlik, xilma-xillik va cheklovlar tufayli yuzaga keladigan aloqa bo'shliqlarini bartaraf etish qudratiga ega. Buning uchun har bir piktogramma dizaynini to'g'ri bajarishda juda ehtiyot bo'lish kerak. Amalga oshirish jarayonida maqsadli auditoriyani hech qachon orqaga qaytarmaslik va ularning jarayonda faol ishtiroki ta'minlanishi kerak. Agar zarur bo'lsa, o'quv maqsadlari uchun ta'lim olishlari kerakligini unutmaslik kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullah, Rayan and Hübner, Pictograms, Icons and Signs, Yyy. Thames& Hudson, 2006.
2. Berger, C. (2007) Wayfinding: Designing and Implementing Graphic Navigational Systems. İsviçre: RotoVision Books.
3. Gibson, D. (2009) The Wayfinding Handbook Information Design for Public Places. New York, Amerika: Princeton Architectural Press.

4. The American Institute of Graphic Arts, United States Dept. of Transportation Symbol Signs. United States: American Institute of Graphic Arts, 1993. (14.01.2022).

XALQARO YURIDIK TERMINOLOGIYAGA LOTIN TILINING TA’SIRI

Munisa Isaqova,
O‘zRFA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti
3-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ko‘plab tillarning leksikografiyasiga o‘z ta’sirini o‘tkazgan lotin tili haqida so‘z yuritilgan. Ayniqsa, xalqaro huquqiy terminologiyaning paydo bo‘lishi va rivojlanishida lotinizmlarning ahamiyati masalasiga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: lotin tili, so‘z o‘zlashtirish, yuridik terminologiya, xalqaro huquq, act, degree.

Terminologiya sohasi zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning eng muhim va faol rivojlanayotgan mavzularidan biridir. Ham mahalliy, ham chet el tilshunosligida atama nazariyasi va xususiy sektor tizimlarini tadqiq qilish, ularning rivojlanishi, tizimli, lingvistik va ekstralingvistik terminologik birliklarga bag‘ishlangan ko‘plab ishlar mavjud. “Terminologiya har qanday sohada shu jumladan, huquqshunoslikda ham mavjud bo‘lib, terminlarsiz qonunchilikda fikrni aniq ifodalashga erishish mumkin emas”. [Милослоиская, 2008:123] Zamonaviy huquq lotin tili terminologiyasidan keng foydalanadi. Bu jarayon huquqshunoslikning asosini Rim huquqining ta’riflari va huquqiy konstruksiyalari tashkil etish bilan izohlash mumkin. Huquqshunos olimlar P.N. Astapenko va E.Y. Derbichova Rim huquqi barcha zamonaviy huquqning beshigi va asosidir. Barcha huquqiy tushunchalar birinchi marta Rim huquqida paydo bo‘lgan deb ta’kidlaydilar. Boshqacha qilib aytganda, Rim yoki lotin huquqiy terminologiyasi Rim huquqida vujudga kelgan va xalqaro huquqning shakllanishi va faoliyati uchun asos bo‘lib xizmat qilgan yuridik institutlar va tuzilmalarning asosiy nomlarini o‘zida mujassam etgan universal yuridik terminolohiya ekanligini aytish mumkin. Lotin tili aloqa vositasi sifatida qariyb yigirma asr davomida jahon xalqlariga xizmat qilib kelgan. Shu sababdan ham hozirgi kunda ham zamonaviy xalqaro huquqda foydalanilib kelinayotgan atamalarning ko‘pchiligi paydo bo‘lishi etnik jihatdan lotin tiliga borib taqaladi. Bu jarayon ham o‘z navbatida bosqichma bosqich ro‘y bergan. Qadimgi lotin va german tillariga o‘tish uch davrni qamrab oladi. Qarz olishning birinchi davri: (shartli ravishda V asrgacha) asosan dehqonchilik, ekish, qurilish, va savdo sohalariga ta’sir ko‘rsatdi. Masalan, lotincha Pium-mikrob. Ikkinchi davr (V-IX asrlar) nasroniylikni kirib kelishi va diniy lotin va yunon lug‘atini olib kirdi. Uchinchi davr gumanizm davrida (XIV XVI asrlar) sodir bo‘lib, tipografiya, musiqa, davlat boshqaruvi, xususan ta’lim sohalariga ta’sir ko‘rsatdi. Yangi ilmiy atamalar uchun asos sifatida klassik tillardan foydalanish hali ham mavjud bo‘lib, S.N.Grinev-Grinevich ta’kidlaganidek, ularni shakllantirishning yetakchi va eng faol istiqbolli yo‘llaridan biri bo‘lib qolmoqda. [Гринева-Гриневич, 2009: 224] Dastlab atamalar, asosan, yunon, turkiy va skandinaviya tillaridan qabul qilib olingan. Yuridik til shakllanishining keyingi bosqichlarida taxminan XVII asrning ikkinchi yarmidan boshlab, rus huquqshunosligida lotin ildizlariga ega atamalarning o‘ziga xos “diktaturasi” o‘rnatildi. Ularning aksariyati to‘g‘ridan to‘g‘ri Rim huquqidan qabul qilingan. Bu esa yuridik texnika sohasidagi tarixiy yuksak yutuq edi. XVIII asrga kelib ko‘p tomonlama til aloqalari va rus tiliga ko‘plab yangi tushunchalarning kirishi jarayoni o‘zining boshini boshladi. Bu davrda xorijiy so‘zlarning ma’nolari rus tili orqali boshqa tillarga yetkazish zarurati kuchaydi. Rus tili vositachiligida xalqaro huquqiy terminlarning dunyo xalqlariga o‘zlashishi avvalo, hukmron tuzum bilan ham bog‘liq jarayondir. Ye.E.Birjakovaning fikrlariga ko‘ra, “qarz olish jarayoni muqarrar ravishda rus tili vositalariga qarama-qarshilik tendensiyalarini keltirib chiqaradi va rus tilidagi so‘z yasallashining o‘zi so‘z hosil qilishni rag‘batlantiradi” [Биржакова,